

VERBI *HAKKAMA* TÄHENDUSNIHKED EESTI JA LIIVI KEELES

MIINA NORVIK, PIRET PIIROJA, KÜLLI PRILLOP

1. Sissejuhatus

Tänapäeva eesti kirjakeele verbi *hakkama* põhitähendused „Eesti keele seletava sõnaraamatu” (EKSS) järgi on seotud alguse väljendamisega: 1) ’mingi tegevuse juurde asuma, midagi alustama’, 2) ’tekkima (aistingu, tunde, meeleolu vms puhul)’, 3) ’mingisse ametisse, tööalale asuma’, 4) ’algama, peale hakkama’. Lisaks tähendab *hakkama* ka ’millestki kinni haarama; kuhugi kinni jääma’. Liivi keele vastel *akkõ* eristab „Liivi-eesti-läti sõnaraamat” (Viitso, Ernštreits 2012) tähendused 1) ’hakata’, 2) ’haarata’, 3) ’näkata’, 4) ’komistada’ ning eraldi sõnaartiklina on välja toodud tähendus 5) ’püüda’. Kuigi *hakata* all esitatud tähendused on ennekõike seotud ’kuhugi kinni või külge hakkamisega’, saab ka liivi *akkõ*-verbil eristada ’alguse’ tähendust (nt Kettunen 1938).

Etümoloogid on ühel meelel, et põhjaeesti *hakkama* ja liivi *akkõ* on ajalooliselt sama sõna. Küsitavaks on aga peetud põhjaeesti *hakkama* ja lõunaeesti *nakkama* ühendamise võimalust. Samuti on tekitanud probleeme eesti *hakama* ja liivi *akkõ* seostamine soome, vadja, karjala *hakata*-tüvega, mis esineb hoopis tähendustes ’lüüa, peksta; taguda; raiuda jne’. Tegelikult pole ka eesti ja liivi tüvede tähendusarengu kohta üht ja ainukest seisukohta: Aili Univere (1966) on käsitlenud verbe *hakkama* ja *akkõ* omasõnadena ning esitanud tähendusarengu ’kinni võtma’ > ’algama’, Udo Uibo (2010) järgi on algselt tegemist balti laenuga tähenduses ’algama’, millele hiljem on lisandunud ’kinni võtma’ tähendus saksa keele eeskujul.

Artiklis tegelemegi kõigepealt *hakkama*-verbi päritolu küsimusega, et leida selle sõna algne tähendus. Näitame, et nii eesti *hakkama* kui ka *nakkama* ja nende liivi vasted võivad olla hoopis häälikuliselt ajendatud, ning vaadeldes lähemaid ja kaugemaid sugulaskeeli, võib arengut ’kinni võtma, haarama’ > ’algus’ pidada igati ootuspäraseks. Seejärel, tuginedes erinevate keelekorpus- te andmetele, kirjeldame *hakkama*-verbi kujunemist alguse väljendajaks eesti keeles ja esitame mitmete kirjalike allikate põhjal andmeid liivi keele *akkõ*-verbi tähenduste ning nende võimaliku arengu kohta.

2. Sõna *hakkama* päritolust ning algsest tähendusest

2.1. Balti laenu hüpotees ja selle probleemid

Eesti uue etümoloogiasõnaraamatu (EES) järgi on *hakkama* läänemere-soome või läänemeresoome-permi tüvi, mille vasteks liivi keeles on *akkõ* ’püüda, haarata’,¹ vadja keeles *hakata* ’raiuda, lõhkuda; peksta’, soome keeles *ha-*

¹ EES ei maini liivi keele puhul ’algama’ tähendust, mis on aga esitatud Lauri Kettuneni (1938) sõnaraamatus ja mis tuleb esile ka liivikeelsetes tekstides (vt 4. osa).

kata 'lüüa, peksta, taguda; toksida; raiuda; hakkida'. Vasted kaugemates sugulaskeeltes, nt ersa *čakams* 'taguma, koputama, kopsima', on EES-is esitatud küsimärgilistena. Mõned uurijad on aga juhtinud tähelepanu eesti *hakkama* ja soome *hakata* selgelt erinevatele tähendustele ning seadnud nende tüvede ühise päritolu kahtluse alla (nt Univere 1966: 114; Uibo 2010).

Kaisa Häkkinen peab võimalikuks, et läänemeresoome ja kaugemate sugulaskeelte 'lüüa, peksta' tähendusega tüved on häälikuliselt ajendatud, kuid samas ei takista ka miski soome ja vadja sõnu pidamast germaani laenudeks (vrd rootsi *hacka* ja saksa *hacken*). Sel juhul on eesti ja liivi 'algama' tähendusega sõnad mingit muud päritolu (Häkkinen 2004: 163). Uibo viimati esitatud hüpoteesi järgi lähtubki eesti *hakkama* hoopis algbalti alusvormist **šāk-* (Uibo 2010: 47). Tüve **šāk-* esmane tähendus oli arvatavasti 'hüppama', mis arenes edasi järgnevalt: 'kiirustama (midagi tegema)' > 'alustama; algama'. Alge 'hüppama' tähenduse on säilitanud leedu *šokti*, läti *šākt* on levinud 'algama' tähenduses (Karulis 2001: 780; Uibo 2010: 47).

Küsimusi tekitab aga *hakkama* tähenduse areng eesti keeles, sest kui tõesti on tegu algbalti laenuga, peaks tähendus olema muutunud ebaloomulikult, abstraktsest konkreetseks ('algama' > 'haarama'). Uibo oletab, et 'haarama' tähendus on kujunenud saksa keele eeskujul, sest saksa keeles on *fangen* 'haarama' ja *anfangen* 'algama' samatüvelised (Uibo 2010: 50). Teised algamist märkivad verbid – *algama* ja *ürgama* – pole aga samasugust lisatähendust omandanud ei eesti murretes ega lähemates sugulaskeeltes (vt SSA I, III; vt ka VMS I, II; Wiedemann 1893: 1276/1412; Viitso, Ernštreits 2012).

Teine probleem on seotud laenamise ajaga. Ajaks, mil *hakkama* laenati eesti keelde, pidi see verb algbalti keeles olema kasutusel juba ka 'algama' tähenduses, sest eesti keelde tähendused 'hüppama' ega 'kiirustama' ei jõudnud. Seetõttu tuleb verbi *hakkama* pidada suhteliselt hiliseks balti laenuks. See aga muudab raskemaks sõna praeguse häälikulise kuju põhjendamise: pika *a* ja üksikkluusiiliga tüvest **šāk-* on pärast laenamist saanud lühikese *a* ja geminaatklusiiliga tüvi (Uibo 2010: 47). Kui tegemist on hilise balti laenuga, oli laenamise perioodil läänemeresoome algkeeles pikk *a* juba võimalik ning ilmselget põhjust selle lühendamiseks laensõnas polnud.

Uibo (2010: 48) järgi on verbi *hakkama* tüve esialgseks kujuks *hāka-*, mis on tüve **šāk-* täpne häälikuline vaste. Vokaali lühenemist ja klusiili gemineerumist põhjendab ta astmevaheldusega: kui kinnise silbi alguses üksikkluusiilid nõrgenesid ja kadusid, tekkis selles tüves vaheldus **hāka-* : **hā-*. Keel aga ei võtnud sellist astmevaheldustüüpi omaks ja tüve tugevdati nii, et see püsis ka nõrgas astmes kahesilbilisena. Niisuguseid tüve tugevdamisi leidub *a*-tüveliste verbide hulgas teisigi: *oskama*, *vihkama*, *heiskama*, *hõiskama* (Uibo 2010: 48).

Tüvevariant **hāka-* (ortograafiliselt *haaga-*) tuleb esile rannikumurdes: *haagama* '(kinni) haarama; püüdma; ahnitsema' (Uibo 2010: 47; vt ka EMS I: 45), ainult et sellel pole tähenduslikku kattuvust balti sõnaga, st puudub 'alguse' tähendus. On ebausutav, et algne balti tüvekuju on säilinud ainult sekundaarses, saksa keelest laenatud tähenduses.

Peale rannikumurde *haagama*-verbi ei näi eesti keeles olevat mingeid vihjeid *hakkama* oletatavale algkujule ega tüve tugevnemise protsessile. Ka vanades eestikeelsetes tekstides XVI–XVII sajandil esineb *hakkama* eranditult lühikese vokaali ja sellele järgneva geminaatklusiiliga – ortograafiliselt täiesti järjekindel vormi *hack(a)-* kasutus nii Georg Mülleril kui ka Heinrich Stahlil ei

anna muid tõlgendusvõimalusi, vrd nt *kohck* 'kook' Stahli grammatika sõnas-
tikuosas (Stahl 1637: 82) või *wagkuma* ~ *wahgku(ma)* 'vaakuma' tema kiriku-
raamatutes (VAKK). Samas, teised Uibo nimetatud tugevnenud tüvega sõnad
esinevad vanades tekstides veel peaaegu alati ilma klusiilita, nt *wihawat* 'vih-
kavad' Mülleril ja Rossihniusel (Habicht jt 2000: 406; Kingisepp jt 2002: 420),
weehama 'vihkama' Stahlil, *ossama* 'tabama' Stahlil (VAKK). Tugevnenud tüve-
variandid on vanades tekstides erandlikud: *hoischkab* 'höiskab' esineb ühel kor-
ral Mülleril ja *oskap* 'tabab' ühel korral Stahlil (Habicht jt 2000: 82; VAKK).

Üksikkluusiili püsimine teiste potentsiaalselt $G : \emptyset$ astmevaheldusega
sõnade kõigis muutevormides (nt *magama*, *jagama*, *vaga*) vähendab veelgi
asenduse *haagama* > *hakkama* usutavust. Ootuspärasem oleks lihtsalt üks-
sikkluusiili püsimine: *haagata* : *haagan*, vrd *koogata* : *koogan*. Teine, samuti
ootuspärasem võimalus oleks geminaadi vaheldumine üksikkluusiiliga (nagu
kiigata : *kiikan*), mis eeldaks ainult klusiili gemineerumist, aga mitte vokaali
lühenemist. Balti laenu hüpoteesi tõepärasust vähendab ka see, et *hakkama*
liivi vastet *akkō* '(kinni) haarama; algama' tuleks pidada laenuks eesti keelest,
sest vokaali lühenemisele ja klusiili gemineerumisele selles tüves ei ole liivi
keele struktuurist lähtuvat seletust (vt Uibo 2010: 48).

2.2. *h* ja *n* vaheldus häälikuliselt ajendatud tüvedes

Eeltoodud kõhkluste ja küsitavuste kõrval on *hakkama* pidamisel balti lae-
nuks vähemalt üks eelis: võimalus siduda põhjaeesti ja lõunaeesti ühesuguste
põhitähendustega sõnad *hakkama* ja *nakkama*. Nimelt, *n* võib olla algbalti
prefiksi nasaali kajastus (Uibo 2010: 49–50). Sõnaalgulise hääliku teisenemi-
ne on erinevates murrakutes küll üsna sage nähtus (vrd *tōstma* ~ *nōstma*,
putukad ~ *mutukad*, *tikerberid* ~ *kikerberid*), mida saab seletada nt assimi-
latsiooni, dissimilatsiooni või metateesiga, aga *h* ja *n* vahelduse põhjendamise
võimalikkuses on seni kaheldud (Univere 1966: 109; Uibo 2010: 45).

Uibo (2010: 45) esitab *h* ja *n* vahelduse ühe võimaliku näitena soome *naak-
ka* 'hakk' ja eesti *hakk*, mööndes siiski, et nende linnunimetuste põhjal ei saa
eriti midagi järeldada, kuna tegu võib olla onomatopoeetiliste sõnadega. Selli-
seid *h* ~ *n* vaheldusega onomatopoeetilisi sõnu näib aga läänemeresoome keel-
tes olevat veelgi. Näiteks võib eesti murretest leida 'luksuma' vasted *nōksma*
ja *hōksma* (VMS II: 113, 734), eesti *nurruda* (murretes ka *nurrada*, vt VMS II:
108) üheks vasteks soome keeles on *hyrrätä* (SESS: 291). Wiedemanni sõna-
raamatus on esitatud sõnaga *napsama* tähenduselt samased *hapsma* ja *hap-
sahtama* 'aplalt haarama' (Wiedemann 1893: 43).

h ja *n*-i vaheldus ei ole maailma keeltes päris tundmatu. Seda esineb näi-
teks Põhja-Ameerikas (Botma 2004: 297). Niisuguse vahelduse eelduseks tun-
dub olevat nasaliseeritud *h* olemasolu keeles. Bert Botma (2004: 280–288) jär-
gi on just larüngaalid peaaegu niisama alati nasaliseeruma kui vokaalidki, ja ta
kirjeldab mitut keelt, kus nasaliseeritud *h* põhjustab naabervokaali nasalisee-
rumist täpselt nagu tavapärased nasaalidki. Nasalisatsioon koartikulatsioonil-
ise nähtusena on eesti keeles tavaline ja pole põhjust eitada ka nasaliseeritud
h võimalikkust nasaalide läheduses. Oletatavasti esines nasaliseeritud la-
rüngaal kunagi ka onomatopoeetilistes sõnades (mis võivad olla häälikuliselt
erandlikud) ning teiseses hiljem, sõnatähenduste abstraktsemaks muutumi-
sel, keeles tähendusi eristavaks lähedaseks häälikuks, st kas nasaaliks *n* või
tavaliseks *h*-ks.

Löömist, peksmist, murdmist, löikamist, hakkimist, aga ka paiskumist, heitmist jms tähistavad verbid on keeltes sageli onomatopoeetilised ja nende ühist päritolu pole põhjust otsida isegi siis, kui sõnad on erinevates keeltes väga sarnased (Campbell 2003: 272–273). Kõige tõenäolisemalt on *hakkama* ~ *nakkama* häälikuliselt ajendatud läänemeresoome (või veel vanem) tüvi. Soome *hakata* võimalikku onomatopoeetilisust on maininud ka Eino Koponen (1999: 516) ja Kaisa Häkkinen (2004: 163).

2.3. *Hakkama* ~ *nakkama* algne tähendus

Häälikute *h* ja *n* vaheldumise võimalus ning *hakkama* ~ *nakkama* tüve võimalik onomatopoeetiline päritolu ei kaota läänemeresoome samatüveliste verbide tähenduserinevusi, küll aga aitab see näha ühisosa esmapilgul teineteisest kaugel tunduvate tähenduste vahel. Eesti *hakkama* ja *nakkama* oletatava algse tähenduse sarnasus on kergesti hoomatav, vrd *hakkama* 'haarama, kinni võtma' ja *nakkama* 'külge hakkama, kleepuma' (Univere 1966: 113). Teatava ühisosa leiab ka soome verbiga *hakata* 'lööma, peksma, taguma jne' ja isegi verbiga *nakata* 'viskama, heitma', sest mingit tüüpi kontakti – kontakti saavutamist või sellest vabanemist – eeldavad kõik eelmainitud tegevused. Kõnekas on ka asjaolu, et üks ja seesama verb võib väljendada mõlemat. Näiteks verbi *nakkama* 'õnge hakkama' on eesti murretest üles märgitud muuhulgas tähenduses 'lööma' (vt VMS II: 120), kusjuures seda on peetud häälikuliselt ajendatud tüveks (EES: 327). Vadja keeles on verbi *napata* põhitähendustena välja toodud nii 'haarama' kui ka 'lööma' (vt VKS: 795). Ka eesti *napsama* tähendusteks on märgitud 'haarama; (kergelt) lööma' (EKSS).

Häälikuline ajendus aitab siinkohal seletada seda, miks sugulaskeeltes on pealtnäha sarnastel tüvedel mõnevõrra erinev tähendus: nii asjast kinnihakkamisel kui ka sellest äkitselt lahtilaskmisel võib kosta üsna sarnaselt kõlav heli. Kui üks keel on lähtunud ühest ja teine teisest tähenduspotentsiaalist, ongi lõpptulemus erinev. Sarnase heli tekkimisega võib põhjendada ka seda, miks nii kontakti saavutamise kui ka sellest vabanemise märkimiseks on kasutusel vaid üks verb (vt ülalt).

Eeltoodud kaalutlustest tulenevalt ning võttes arvesse ka *h* ja *n*-i varieerumise võimalust, saab *hakk-* ~ *nakk-*häälest lähtuvatel verbitüvedel eristada kolme põhilist arengusuunda:

1. > 'kinni võtma, haarama (millestki)'
(> 'külge hakkama, kleepuma')
> 'alustama'   tähtsustub asendi või seisundi muutuse/
tegevuse algus
> tulevik   tähtsustub algusele järgnev tegevus
2. > 'kinni võtma ~ lahtilaskma'
> 'lööma, peksma jne'   täpsustub tegevuse laad: ühekordne või
korduv lühiajalise kontakti tekkimine
subjekti ja tegevusobjekti vahel
3. > 'lahtilaskma'
> 'heitma, viskama'   täpsustub tegevuse laad: kontakt tegevus-
objektiga katkeb äkiliselt, hoogu andes

Välja toodud kolm rühma on eristatud kontakti saavutamise / kontaktist vabanemise alusel. Nagu ilmneb, on kõige suurem edasine grammatiseerimise

nipotentsiaal esimesse rühma kuuluvatel verbidel, mis eeldavad kontakti tekimist ja selle püsimist. Nimetatud rühma kuuluvad ka eesti *hakkama-* ja liivi *akkõ-*verb. 3. osas on kõnealust arengut täpsemini vaadeldud ja selgitatud.

3. Tähendusahel '(kinni) võtma, haarama' > 'algama' > (tulevik) soome-ugri keeltes

Tähenduse poole pealt ei raskenda miski arengu 'kinni võtma, haarama' > 'algama' postuleerimist eesti *hakkama-* ja liivi *akkõ-*verbile, kuid ka nende *n-*iliste vastetele (lõunaeesti *nakkama* ja salatsiliivi *nakk*). Eesti *hakkama* ja liivi *akkõ* korral on sellist tähenduse arengut (konkreetsemast abstraktsemaks) varem kirjeldanud nt Aili Univere (1966: 113) ja Lauri Hakulinen (1949: 197). Helle Metslang (2006: 719) on näidanud verbi *hakkama* edasist arengutendentsi tuleviku abiverbi suunas. Nagu järgnev ülevaade näitab, on seesugune tähenduse areng (vähemasti soome-ugri keeltes) igati ootuspärane.

Soome keeles on alguse märkimiseks kasutusel verb *ruveta*, millel on vasted ka isuri, karjala, lüüdi ja vepsa keeles. SSA kohaselt on *ruveta* lähtunud tähendusest 'kinni võtma, haarama; nakkama; asetuma' (SSA II: 130), st läbinud just niisuguse tähendusmuutuse, nagu oletame eesti *hakkama* ja liivi *akkõ* puhul. Ka verbi *tarttua*, mille algne ning ühtlasi ka põhitähendus on 'kinni hakata, haarata', on soome murretest, karjala ja lüüdi keelest üles kirjutatud tähenduses 'algama' (Saukkonen 1965: 90). Lähisugukeeltest on veel tõdetud soome *ryhtyä* ja karjala *ryyhtyö* tähenduse arengut 'kinni hakata, haarata' > 'alata', kusjuures on arvatud, et algselt on tegemist deskriptiivse tüvega (SSA III: 116; Hakulinen 1949: 198). Häälikulist ajendatust eeldame ka eesti *hakkama* ja liivi *akkõ* puhul (vt 2.3).

Ülalmainitud verbe (*ruveta*, *ryhtyä*, *tarttua*, *hakkama* ja *akkõ*) ühendab lisaks sarnasele tähendusmuutusele ka see, et neid tarvitatakse koos kohakäänete ja *ma-*infinitiiviga,² vt näited 1 ja 2 ning täpsemat kirjeldust 4. osast.

- (1) **akkõn** kurèn sälgõ un viškõn kurè mõ' (Kettunen 1925: 47)
'hakanud kuradi selga ja visanud kuradi maha'
- (2) ...tõusin ja **hakkasin** uuesti prokuratuuri poole **sammuma**. (ILU)

Läänemeresoome keelte kohta on täheldatud, et liikumist väljendavad verbid (*minema*, *käima* jne) omandavad *ma-*infinitiiviga kombineerudes sageli 'alguse' tähenduse (vt Saukkonen 1965: 60). Ka verbide *ruveta*, *ryhtyä*, *tarttua*, *hakkama* ja *akkõ* 'alguse' tähendus on kujunenud just seoses *ma-*infinitiiviga (vt Univere 1966: 113; Saukkonen 1965: 89–91). Nende verbide kasutamist nii *ma-*infinitiivi kui ka suunakäänetega põhjendab asjaolu, et juba algses tähenduses 'kinni võtma, haarama' sisaldub mingi objekti suunas liikumine. Vahel on 'alguse' tähenduse kujunemist ning *ma-*infinitiiviga kombineerumist seletatud ka tähenduse 'kuhugi asetuma, asuma' kaudu, nt *ruveta* verbi puhul: *ruveta makuulle* või *makaamaan* 'asetuma v asuma lamama v magama' (Häkkinen 2004). Helle Metslang (1994: 166–167) on arengut 'kinni võtma, haarama' > 'algama' vaadelnud kui latiivsuse säilimise pinnalt lähtunud metafoorset üle-

² Nimetame käesolevas kirjutises *ma-* ja *da-*infinitiivideks ka teiste läänemeresoome keelte vastavaid infiniitive.

kannet suunal objekt > protsess. Kontakti saavutamine või tegevusse sisenemine loob aga soodsa pinnase 'alguse' tähenduse kujunemiseks ning see omakorda võib viia tulevikulise tegevuse endani, mil tegevuse alguse märkimine jääb juba tagaplaanile.

Kaugemates sugulaskeeltes on näiteid ka algselt 'kinni võtma, haarama' tähendusega verbide edasisest arengust tuleviku abiverbideks. Komi keeles on liitfutuurumina kirjeldatud abiverbist *kut-* ja peaverbi infinitiivist koosnevat konstruktsiooni ning verbile *kutny* on esitatud järgmine grammatisatsiooniahel: 'kinni võtma' > '(millegagi) alustama' > tulevik (Bartens 2000: 215). Ungari keeles on sarnase arengu läbi teinud tuleviku abiverbina funktsioneeriv *fog*, mansi keeles aga *pömt-*, mis võib samuti talitleda tuleviku abiverbina (Majtinskaja 1979: 65), näiteid on teisigi (vt ka Tauli 1966: 80). Eelnimetatud juhtude kõrval sobib vaadelda veel eesti *võtma-* ja vadja *võttaa-*verbi, mis ahelverbis võivad väljendada 'alguse' tähendust, kuid teinekord funktsioneerida lausa tuleviku abiverbi laadselt, vt lauset 3 (Majtinskaja 1979: 67; Heinsoo 2010).

(3) Agga sinna mo poiokenne woid kül ni kaua ellada, et sa nääd ja maitsed sedda wilja, mis sinno nored ouna puud **wötwad kanda**. (VAKK, Luce 1807, 9)

Omaette küsimus on siiski see, mil määral saab ülalnimetatud verbe käsitleda täieõiguslike abiverbidena (vt abiverbide kriteeriumide kohta nt Heine 1993), ja kuivõrd obligatoorne on nende kasutamine tuleviku väljendamisel (vt nt Dahl 2000). Tuleviku abiverbide kujunemine ning staatus soome-ugri keeltes nõuab aga eraldi tähelepanu, mis selle artikli raamidesse ei mahu.

4. Eesti *hakkama* ja kuraliivi *akkõ*

Järgnevalt vaatleme lähemalt eesti *hakkama* ja liivi *akkõ* kasutamist ning võimalikku arengut peamiselt kirjalike allikate põhjal. Võrdluseks esitame andmeid ka eesti *nakkama* ja salatsiliivi *nakk* kohta. Eesti keele materjal pärineb korpustest: XVII sajandist kuni XIX sajandi keskpaigani Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest (VAKK), XX sajandi viimase kümnendi kohta eesti kirjakeele koondkorpusest (EKK) ja XX sajandi kohta morfoloogiliselt ühestatud korpusest (MÜK). Liivi keele andmed on kogutud XIX–XX sajandil ilmunud kirjalikest allikatest: Anders Johan Sjögreni liivi keele grammatikast koos lausenäidetega (1861), Matteuse Evangeeliumist (Püwa Matt... 1880), neljast tekstikogumikust (Kettunen 1925; Setälä 1953; Mägiste 1964; Suhonen 1975), Markuse Evangeeliumist (ÜT 1942), Kõrli Stalte aabitsast (2011), kuid ka mõningatelt eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis³ säilitatavatelt lindistustelt.

Eesti keele kohta on eespool loetletud korpustest kokku kogutud kõik juhud, mil verb *hakkama* esines finiitses vormis: kokku 1168 esinemisjuhtu. Samal viisil on kogutud materjali ka lõunaeesti *nakkama* kohta, mida leidis korpustes kokku 144 korral. Samuti on ülalnimetatud liivikeelsetest allikatest välja otsitud kõik verbi *akkõ* sisaldavad laused: kokku 93 lauset. Salatsiliivi näited verbi *nakk* kohta pärinevad Sjögrenilt (1861). Võtsime vaatluse alla ainult need näited, kus *hakkama* oli põhiverb, mistõttu ei sisalda meie and-

³ <http://www.murre.ut.ee> (24. VI 2014).

mestik juhte, kus *hakkama* on ahelverbis infiniitne komponent (nt *võib sadama hakata, ei oska sellega midagi peale hakata, saab oma tööga hakkama*) või näiteks nimisõnaline tuletis – *hakkaja*.

4.1. Eesti *hakkama*

Verbi *hakkama* leidub eesti vanas kirjakeeles alates Georg Mülleri jutlustest (VAKK, Müller 1601). Tabel 1 annab ülevaate *hakkama*-verbi esinemise kohta eri tarindites XVII sajandist kuni XX sajandini. Eristatud on 'alguse' ja 'haaramise' tähendusi, mis tõusevad eesti keele *hakkama*-verbi puhul kõige selgemini esile. Lisaks esinemiste üldsagedusele vastava sajandi materjalis on tabelisse märgitud ka eri tarindite ja tähenduste protsentuaalne jaotus iga sajandi piires.

Tabel 1.

Verbi *hakkama* esinemine eri konstruktsioonides sajandite lõikes

Tarindi tüüp	Tähendus	XVII saj	XVIII saj	XIX saj	XX saj
lihtpredikaat	'kinni võtma, haarama'	14 (25,5 %)	14 (3,7 %)	20 (6,7 %)	3 (0,7 %)
	'algama/alustama'	3 (5,4 %)	20 (5,2 %)	23 (7,8 %)	30 (6,9 %)
ühendverbi osa	'kinni võtma, haarama'	29 (52,7 %)	54 (14,2 %)	10 (3,4 %)	7 (1,6 %)
	'algama/alustama'	–	–	3 (1,0 %)	5 (1,1 %)
ahelverb	'algama/alustama'	9 (16,4 %)	293 (76,9 %)	241 (81,1 %)	390 (89,7 %)
Kokku		55 (100 %)	381 (100 %)	297 (100 %)	435 (100 %)

Nagu tabelist 1 nähtub, on XVII sajandil *hakkama* ülekaalukalt kasutusel 'haaramise' tähenduses. XVII sajandi andmed *hakkama* kohta pärinevad vaid kolmelt autorilt: 12 kasutusjuhtu Georg Müllerilt, 41 Heinrich Stahlilt ja kaks Christoph Blumelt – ning vaid Stahl kasutab verbi *hakkama* ahelverbis alguse väljendajana. Külli Habicht jt (2000) märgivad, et Mülleri tekstides ei leidu seda sõna kordagi lihtverbina, vaid üksnes ühendverbi koosseisus: *kinni hakkama* 'kinni võtma, kinni haarama' ja *ümber hakkama* 'ümbert võtma'. Ka teised XVII sajandi autorid kasutavad verbi *hakkama* peamiselt 'haaramise' tähenduses ning see võib esineda ühendverbis või ka lihtverbina koos eri käänetes objektidega, nagu näidetes 4 ja 5 (objektil joon all), aga ka ilma objektita, nagu näites 6, või kinnihaaratavat kohta tähistava kohamäärusega.

- (4) Wataket münno kehdt ninck münno jallat minna ollen issi **hackaket münd** ninck katzket sest öhel Waimul ep olle mitte Leeha ninck Luhdt....
(VAKK, Stahl 1641, 412)
- (5) Öigkenda oma kehje welja ninck **hacka keick mea temmal on** mis keltip tema sahp sünd erraneedma ninck teotama. (VAKK, Stahl 1641, 298)
- (6) ...neile ommat kehdt ninck **ep hackawat mitte** jallat ommat neile ninck ep keiwat mitte ninck ep rehckwat mitte lebbi omma kaila.
(VAKK, Stahl 1641, 200)

Üldjoontes võiks kõik näidetes 4–6 esitatud kasutused liigitada tähenduse 'haarama, kinni võtma' alla. Siiski võib mõnel juhul kontekst võimaldada ka pisut teistsuguse tähendusvarjundiga tõlgendust. Näiteks lauses 4 võiks *hakkama* tähenduseks olla ka 'puutuma, puudutama' ning järgnevas lauses 7 'kinni püüdma, tabama'. Selliseid tähendusi on leitud ka verbi liivikeelsetel vastetel, kus need ka selgemini esile tulevad (vt 4.2).

(7) ...Jum~al on temma perrale jetnut hajaket tagka ninck **hackaket temma** wotket temma hinge kinni ninck kiskoket temma katki sest sehl ep olle mitte üx errapehstaja. (VAKK, Stahl 1638, 192)

Tähendus 'algama, alustama' leidub esimesena Stahlil, kellel verbide *anfahhen* ja *angreifen* vasteks on *hackama* ning verbil *anheben* vasteks *hackma* (vt Stahl 1637). Lihtpredikaadis algust tähistavana tarvitab verbi *hakkama* kahel korral Stahl (sama lause kordus eri väljaannetes) ning ühel korral Christoph Blume (näide 8).

(8) ...ninda **hakkap** töine Tük JSsast nink Emmast.... (VAKK, Blume 1662, 33)

Ahelverbis alguse väljendajana, nagu näites 9, kasutab seda XVII sajandil ainult Heinrich Stahl (üheksal korral).

(9) Ninck se surnut öigkendas hend ülles ninck **hakkas rehckma**.... (VAKK, Stahl 1638, 127)

XVII sajandil märgib ahelverbis algust tüüpiliselt hoopis verb *algama*, sh Stahlil. Ka Müller ja Blume eelistavad verbi *algama*, nagu lauses 10:

(10) Kuÿ nüith Iumal næmat nÿ pea eb mitte taha awitada, sÿß **algkwat** næmat abbÿ ninck nouwo **otzida**.... (VAKK, Müller 1605, 9)

Verb *nakkama* seevastu esineb XVII sajandi tekstides valdavalt just 'alguse' tähenduses ja nii kasutab seda ka Stahl, kelle tekstides esineb *nakkama* vaid *ma*-infinitiiviga tarindis. Lõunaeesti taustaga Joachim Rossihnius kasutab üksikutel juhtudel verbi ka ühendverbis 'haaramise' tähenduses. 'Alguse' tähendus jääb *nakkama* kasutuses kirjalikes tekstides väga tugevalt domineerima ka XVIII ja XIX sajandil.

XVIII sajandil aga on olukord nagu ümberpööratud: verb *algama* on ahelverbidest täielikult kadunud ja selle asemele on tulnud *hakkama*. Lisaks esineb *hakkama* ahelverbis alguse väljendajana juba oluliselt sagedamini kui 'haaramise' tähenduses. Raske on öelda, mis võiks olla sellise muutuse põhjuseks. See võib tuleneda asjaolust, et andmed pärinevad vaid kolmelt autorilt ja seetõttu on autorite keelekasutuse eripärad võinud tulemusi mõjutada. Ühendverbide sagedase kasutuse põhjusena XVII sajandil ei saa välistada ka saksa keele mõju (vt nt Hasselblatt 1990).

Hoolimata 'alguse' tähenduses kasutuse olulisest sagenemisest, 'haaramise' tähenduses kasutus siiski jätkub ning on küllalt mitmekesine: XVIII sajandil sagenevad kohamäärust sisaldavad 'haaramise' tähenduses tarindid, kus *hakkama* esineb peamiselt ühendverbis koos afiksaaladverbiga *kinni*, nagu näites 11, üksikutel juhtudel aga ka lihtverbina.

- (11) Ning kui temma liggi läks **hakkas** temma **Pusarki kinni** ja Kandjad seisid.
(VAKK, UT 1715, lk 7:14)

Järgnevatel sajanditel kasutatakse verbi *hakkama* ahelverbis alguse väljendajana üha enam. XIX sajandil lisandub ka uusi algust väljendavaid tarindeid, nagu *hakkama* + N_{translatiiv}, mida illustreerib näide 12, ning 'algama/alustama' tähenduses kasutatav *peale hakkama*, nagu näites 13.

- (12) ...kes pärast õppimise aja lõpetamist [---] naabri mõisas **walitsejaks hakkas**.
(EKK, ILU 1890)
- (13) ...maenitses meid, et meie sedda Uut aastad mitte jälle selle wanna õppind wisi järrel, mängi- ja tantsoga **peäle ei hakkaks**. (VAKK, Kersten 1847, 14)

Lisaks XVIII sajandil sagedastele algust väljendavatele tarinditele, mis sisaldavad partitiivi käändes objekti, nt *ametit/riidu/sõda hakkama*, leidub XIX sajandi materjalis ka allatiivis määrust sisaldavaid tarindeid, millest *tööle hakkama* esineb ka tänapäeva eesti keeles.

Seejuures esineb XIX sajandi materjalis ka näiteid, mille puhul on raske otsustada, kas autor on kasutanud verbi *hakkama* 'alguse' või 'haaramise, kinni võtmise' tähenduses, nagu näidetes 14 ja 15.

- (14) Sest se haigus **hakkab** wägga kergest, keigest tühhisest asjast, ning on wägga raske kautada. (VAKK, Jordan 1840, 931)
- (15) See on: **ollid** parrajaste waenlase peäle minnemas, ja temma **peäle hakkamas**, ning näitsid elewantidele wina, mis pärrast kui palka meleheaks pidid sama, kui lahhingis julged ja wahwad piddid ollema.
(VAKK, Masing 1818, 95)

Tõenäoliselt väljendab näide 14 'algust', kuid võimatu ei ole ka 'külge hakkamise' tähendus ning see näitab hästi nende kahe tähenduse tihedat seotust. Näites 15 aga väljendub ilmselt üks 'haaramise' tähenduse variantidest, kus oluline on kontakti saavutamine, kuid *hakkama* võib selles lauses tähistada ka 'algust'.

Viimase vaadeldud perioodi – XX sajandi – materjalis leidub 'kinni võtma, haarama' tähendust verbi *hakkama* kasutuses hoopis harva. See esineb peamiselt kinnistunud ühendites, nagu *vastu hakkama* või *silma hakkama*. Lisandunud on aga veel üks 'alguse' tähendust väljendav tarind: adessiivis tegevussubjekti sisaldav kogejalause, nagu näites 16.

- (16) Mul **hakkas** äkki väga **kurb** iseenda pärast. (MÜK, ILU)

4.2. Kuraliivi *akkõ*

Eesti *hakkama*-verbile leidub vaste nii kuraliivi kui ka salatsiliivi keeles (K INF *akkõ* : SG3 *aküb*, S INF *akk* : SG3 *akub*). Üksnes salatsiliivi keelest on üles märgitud verb *nakk*, mis on seostatav verbiga *nakkama* (vt 4.1). Siinne osa keskendub kuraliivi verbile *akkõ*, mida vaadeldava materjali hulgas esines 93 korda. Kuna põhiosas on analüüsiks kogutud materjal kirja pandud aastatel 1846–1942, st umbes ühe sajandi vältel, ei ole võimalik näidata pikemaajalist arengut, pealegi on *akkõ*-verbi sisaldavate lausete hulk võrdlemisi väike.

Tabelis 2 on esinemused liigitatud tarindi tüübi alusel (lihtpredikaat, ühend- või väljendverb ja ahelverb), tuues sealjuures välja esilekerkiva tähenduse ning esinemisjuhud nii arvuliselt kui ka protsentuaalselt.

Tabel 2.

Verb *akkõ* liivi keeles

Tarindi tüüp	Tähendus	XIX saj II pool – XX saj
lihtpredikaat		
<i>akkõ</i>	'kinni võtta, haarata'	17 (18,3 %)
<i>akkõ</i>	'püüda'	5 (5,4 %)
<i>akkõ</i>	'puudutada'	2 (2,2 %)
ühend- või väljendverbi osa		
<i>vizzõ akkõ</i>	'kinni võtta, haarata'	31 (33,3 %)
<i>immõr akkõ</i>	'ümbert kinni hakata'	4 (4,3 %)
<i>vizzõ akkõ</i>	'kinni jääda, kleepuda'	2 (2,2 %)
<i>jürõ akkõ</i>	'kinni võtta, haarata'	1 (1 %)
<i>tie jürõ akkõ</i>	'töö juurde asuda'	1 (1 %)
ahelverb		
<i>akkõ + ma-inf</i>	'algus'	28 (30,1 %)
<i>akkõ + da-inf</i>	'algus'	2 (2,2 %)
Kokku		93 (100 %)

Tabelist 2 nähtub, et kõige sagedamini tuleb esile *akkõ* tähendus 'kinni võtta, haarata': 17 korral *akkõ* esinemisel lihtpredikaadis, näide 17, ning 32 korral *akkõ* esinemisel koos afiksaaladverbiga *vizzõ* 'kinni' või *jürõ* 'juurde', vt näidet 18.

(17) ni tam' **akkæn** tām'mæn kurk (Setälä 1953: 93)

'nüüd ta on **hakanud** talle kurku (kinni)'

(18) astæn i'ž sie kuldiz bokæn sälgæ un **akkæn** sie neitstæn ibükšiz **vi'zzo** (Setälä 1953: 80)

'astunud ise selle kuldse soku selga ja **võtnud** selle tüdruku juustest **kinni**'

Lihtpredikaadina esinedes väljendab *akkõ* ka tähendust 'püüda, tabada' (viiel korral) või 'puudutada' (kahel korral). Neil juhtudel on tegevusobjekt esindatud grammatilises käändes (vt *id ir* 'ühe hiire' lauses 19), kuid vastavat tõlgendust toetab ka kontekst. Kui *akkõ* üksi väljendab 'kinni võtmist, haaramist', siis tavapäraselt on koht märgitud kohakäändes ning lauses on väljendatud ka patsient daativis (*tām'mæn* 'tal' lauses 17); kõige tugevamini kerkib esile 'kuhugi külge hakkamise' tähendus. Siiski ei ole alati kerge teha vahet tähendustel 'püüda', 'puudutada' ning 'kinni võtta, haarata, külge hakata', kuid võrreldes eesti keele *hakkama*-verbiga, tuleb tähendus 'püüda' selgemini esile (vrd 4.1), ka sõnaraamatus (Viitso, Ernštreits 2012) on see eraldi sõnartiklina välja toodud.

(19) siz ma **aküb** sinnõn jegā pāva id ir (Stalte 2011: 95)

'siis ma **püüan** sulle iga päev ühe hiire'

Lausete 17 ja 18 võrdlus annab tunnistust sellest, et *akkõ* ja *vizzõ akkõ* kasutamisel ei pruugi märgatavat tähendusvahet esile tulla, *vizzõ* tõttu võib üksnes 'kinni (võtmise, püüdmise, haaramise)' tähendus tugevamini esile tõusta, vt lauset 20. Seda näib tõendavat ka asjaolu, et just *vizzõ akkõ* ilmneb muuhulgas 'kinni jäämise, kleepumise' tähenduses, vt lauset 21. Peale *vizzõ akkõ* saab ühendverbiks lugeda veel *immõr akkõ* 'ümbert kinni hakata' ja *jürõ akkõ*, mis samuti väljendavad 'kinni võtmist, haaramist'.

(20) un ta teiž **akkõn** sie piń' **vi'zzõ** un vınd aitõ (Setälä 1953: 134)

'ja ta taas on **võtnud** selle koera **kinni** ja viinud aita'

(21) siz nãńt tei laigãld vel / neikku **algõ akkõgõd** i't-tuoiz jür **vi'zzõ** (Suhonen 1975: 31)

'siis need [lestad] pandi veel laiali, nii et need **ei jääks** teineteise külge **kinni**'

Salatsiliivi keelest kogutud lausenäidete hulgas esineb tähenduses 'kinni võtma, haarama' ka verb *nakk* (ka prefiksiline *sanakk*), mis seostub nii häälikuliselt kujult kui ka tähenduste poolest eesti *nakkama*-verbiga. Kui aga eesti *nakkama* domineeris XVII–XIX sajandil 'alguse' tähenduses ning tähendus 'haarama' oli pigem marginaalne (vt eespool 4.1), siis XIX sajandi keskel Sjögreni kirjapandud lausenäited (Sjögren 1861) väljendavad ennekõike '(kuskilt) kinni võtmist, haaramist'. Salatsiliivi sõnaraamatus on verbil *nakk* esitatud ka tähendus 'algama' (Winkler, Pajusalu 2009: 129).

Kuraliivi materjali hulgast tuleb välja kasutusi, mida võib pidada üleminekujuhtudeks tähenduste 'kinni võtta, haarata' ja 'algus' vahel. Näiteks *tie jürõ akkõ* 'töö juurde asuda' (vt tabelit 2) annab tunnistust metafoorselt ülekandest objekt > protsess ning on kõrvutatav seletusega verbi *ruveta* 'alguse' tähenduse tekkimise kohta 'asetuda, asuma' tähenduse kaudu (vt 3. osa). Ühendverbi *jürõ akkõ* leidis materjalis korra ka 'kinni võtmise, haaramise' tähenduses.

Verbiga *akkõ* väljendatakse liivi keeles ka 'algust' (näiteid kokku 30). Analüüsitud andmed näitavad, et 'alguse' tähendus pole levinud üksnes Kūolkas, nagu vahel väidetud (vt Kettunen 1938), vaid ka mujal: keelematerjali seast tuleb välja esinemusi teistestki rannaküladest, nagu Irõlt, Kuoõtrõgist, Vaidelt, Pizast; sealjuures pärinevad näited erinevatest allikatest ja aegadest.

Verbiga *akkõ* seostatav 'alguse' tähendus kerkib esile ahelverbis ning ennekõike *ma*-infinitiiviga seoses (28 juhul 30-st), kuid leidub siiski üksikuid (kokku kaks) *da*-infinitiivseid kasutusi (mõningasele varieerumisele on osutanud ka Saukkonen 1965: 92), vt lauseid 22 ja 23. Võimalik, et tegemist on lihtsalt eksimusega või hoopis analoogiaga. Nimelt on teinegi algust märkiv verb *irgõ*, mis erinevalt *akkõ*-verbist nõuab enda järel aga *da*-infinitiivi, vt lauset 24.

(22) ni ãt nei kõgin lãnõt_ku vanãmiež_ **akkõn vä'zzõm** (Kettunen 1925: 76)

'nüüd on [nad] nii kaugele läinud, et vanamees **hakanud väsimä**'

(23) tuńgõl sa'ddõn jou'gõ un **akkõn** ivãks **lã'dõ** j'e'dspedõ (Setälä 1953: 61)

'tungal sadanud jõkke ja **hakanud** vooluga edasi **minema**'

(24) ja oppijid **yrigist** riekõ lãds pãkiži **katkõ** (ÜT 1942, Mark 02:23)

'tema jüngrid **hakkasid** teed käies viljapäid **katkuma**'

Tegelikult ongi *irgõ* kõige tavalisem algust väljendav verb liivi keeles. Seda näitab ka võrdluseks kogutud materjal: kui verbi *akkõ* leidis kogu analüüsitava materjali hulgas 93 korda, siis verbi *irgõ* kohta oli näiteid kokku 246. Neist enamikul juhtudest (237/246) esines *irgõ* ahelverbis ning märkis algust, vt lauset 24; ülejäänud üheksal juhul väljendas *irgõ* samuti algust, kuid lihtpredikaadina, vt lauset 25.

(25) ku nurmvīla um vaļmōz ja nītōd, siz **irgõb** sigž (Stalte 2011: 44)
'kui põlluvili on valmis ja niidetud, siis **algab** sügis'

Materjalist ilmnebki, et erinevalt eesti keele *hakkama*-verbist ei ole *akkõ* lihtpredikaadis tarvitusel alguse märkimiseks (vt 4.1). Selle asemel võib olla kasutusel *irgõ*, kuid seegi ei paista väga sage olevat: kogutud näidete seas oli ainult üheksa juhtu 246-st. See on põhjendatav asjaoluga, et on mitmeid muid võimalusi alguse väljendamiseks, kuid neid siinkohal ei käsitleta.

4.3. Arutelu

Osadest 4.1 ja 4.2 nähtus, et eesti keele *hakkama*-verb väljendab sagedamini algust, seda nii liht- kui ka liitpredikaadis, liivi keele *akkõ* aga on seostatav pigem 'kinni võtma, haarama' või teiste sellega lähedalt seotud tähendustega. Liivi keeles tulevad ka selgemini esile erinevad haaramisega seotud tähendused, nagu 'puutuma' ja 'kinni püüdma, tabama', mis eesti keeles nii selgesti ei eristu. Sellest võib järeldada, et eesti ja liivi keeles on nende verbide tähenduse areng läinud mõnevõrra erinevat teed.

Eesti ja liivi keele materjali analüüs annab alust arvata, et vanimateks tähendusteks võiks ikkagi pidada 'kinni võtma, haarama'. Eelkõige just liivi keele andmed toetavad seisukohta, et 'kinni võtma, haarama' tähendus on siiski olnud 'algama, alustama' tähendusest varasem. Siiski näitavad ka eesti vana kirjakeele andmed, et kõige varasemates allikates, kus verbi *hakkama* leida võib, on see ülekaalukalt kasutusel just 'kinni võtma, haarama' tähenduses. Nagu artikli 3. osas näitasime, on 'haaramise' tähendusest 'alguse' tähenduse kujunemine soome-ugri keeltes tavaline. Eesti keele kirjalike allikate põhjal võiks oletada, et eesti *hakkama* 'alguse' tähendus on kujunenud 'haarama, kinni võtma' tähendusest. Liivi keeles, kus verbi kasutus 'alguse' tähenduses on vähem levinud, on seevastu toimunud leksikaalsema 'haarama, kinni võtma' tähenduse laienemine ja mõningane diferentseerumine. Nagu ka eesti keele näidetest selgus, võib verb kontekstist sõltuvalt saada põhitähendusest pisut erineva tõlgenduse, võimaldades põhitähenduse samaaegset laienemist eri suundades. Niisugust algse tähenduse paralleelset muutumist eri suundades on täheldatud isegi grammatiliste tähenduste arengu juures (Bisang 2008: 17).

Liivi keele materjal näib ühtlasi osutavat asjaolule, et 'kinni võtmise, haaramise' väljendamiseks on *akkõ* ning *vizzõ akkõ* siiski vanimad ja põhilisemad võimalused. Näiteks Eemil Setälä (1953) kogutud keelenäidete hulgas, mis pärinevad aastaist 1888 ning 1912, verbe *võttõ* 'võtta' ja *vizzõ võttõ* 'kinni võtta' peaaegu ei leidu. Küll aga esinevad mõlemad 'kinni võtmise' tähenduses Markuse Evangeeliumis (ÜT). Ka XVII sajandi eesti keele allikais on just *hakkama* peamiseks 'haaramise' tähenduse väljendajaks. Ühendverb *kinni võtma* on sel ajal kasutusel pigem tähenduses 'kinni püüdma, vangistama'. Verb *haarama*

ilmub kirjalikesse tekstidesse esmakordselt alles XVIII sajandil ja esineb kuni XX sajandi alguseni väga harva.

Võrdlus näitab, et aja jooksul on eesti *hakkama*-verbi kõige sagedasemaks funktsiooniks kujunenud alguse väljendamine. Liivi keele materjal, mis pärineb põhiosas XIX sajandi lõpust ja XX sajandist, näitab aga 'kinni võtma, haarama' tähenduse ning sellega lähedalt seotud tähenduste tavalisust, kuigi verbil *akkõ* on ka alguse väljendamise funktsioon.

Eesti keeles on 'alguse' tähendust juba varaseimatest kirjalikest allikatest peale väljendatud mitme erineva verbi *hakkama* sisaldava tarindiga ning nii 'alguse' tähenduses kasutuse sagedus üldiselt kui ka algust märkivate eri tarindite hulk on sajandite jooksul aina suurenenud. Piirangud kasutus kontekstile peaaegu puuduvad: nagu eespool esitatud näidetest näha oli, võib *hakkama* eesti keeles väljendada nii tahtelist kui ka mittetahtelist algust ning tegevussubjektiks võib olla ka elutu asi. Piret Piroja (2010) on näidanud, et tegevussubjekt võib olla ka abstraktsem, näiteks meeleseisund, nagu *viha*, või omadus, nagu *kahvatus*. Verbi *hakkama* laialdased kasutusvõimalused alguse väljendamisel viitavad selle verbi grammatiseerumisele alguse väljendajana (vt Heine 1993: 59–60; Heine, Kuteva 2002: 2–3).

Kõrvuti *hakkama* suurenenud esinemissagedusega alguse väljendajana on vähenenud alternatiivsete algust märkivate keelendite kasutus: verb *algama* kadus *ma*-infinitiiviga tarindist XVII sajandi järel ning ka algust väljendatud verb *ürgama*, mida vanas kirjakeeles mõnel korral esines, on tänapäevaks sama hästi kui kadunud. Liivi keeles, kus *akkõ* alguse väljendajana nii levinud ei ole, on aga verb *irgõ* säilinud. Seda tuleb 'alguse' tähenduses esile nii lihtkui ka liitpredikaadis. Nagu ilmnes, *akkõ* liitpredikaadis algust ei väljenda.

Kuigi nii *hakkama* kui ka *akkõ* näitavad arengut algust märkivaks verbiks, küll erineval määral, ning võivad mõnel juhul esineda ka tulevikulistes tarindites, nende edasist arengut tuleviku abiverbiks välja tuua ei saa. Nagu 3. osas märgitud, vajaks nende verbide kasutus tuleviku aja väljendajana ning vastavus abiverbidele seotud kriteeriumidele põhjalikumat uurimist.

5. Kokkuvõte

Siinne artikkel käsitles eesti *hakkama*- ja liivi *akkõ*-verbi päritolu, nendega seostatavaid tähendusi ning tähenduste kujunemist.

Artiklis näidati, et *hakkama* ja *akkõ*, kuid ka lõunaeesti *nakkama* ning salatsiliivi *nakk*, võivad olla häälikuliselt ajendatud, lähtudes kontakti tekimisel kostva heli jäljendusest. Ühtlasi esitati tõendeid selle kohta, et *n* ja *h* võivad keeles varieeruda, mis annab võimaluse seostada *nakk*- ja *hakk*-tüve. Nagu põgusast võrdlusest ilmnes, on tüvede seostamine võimalik ka tähenduse poolest.

Põhjalikumat käsitlust leidsid eesti *hakkama* ja liivi *akkõ* tähendused ning nende võimalik areng. Selleks analüüsiti eesti keele erinevatest korpustest pärit materjali XVII sajandist XX sajandini. Liivi keele materjal koguti peamiselt kirjalikest allikatest, mis põhiosas esindasid umbes sajandi vältel üles tähendatud materjali (XIX sajandi II poolest kuni XX sajandi II pooleni). Analüüs näitas, et kui eesti keeles on aja jooksul kõige sagedasemaks tähenduseks kujunenud 'algama', siis liivi keeles on pigem laienenud algne 'kinni võtmise,

haaramise' tähendus. Alguse märkimine verbi *akkõ* abil on küll võimalik, kuid sagedasem selles funktsioonis on teine algust väljendav verb – *irgõ*.

Eesti ja liivi keelest kogutud näitematerjal, algsest helijäljendusest lähtumine ning *h* ja *n*-i varieerumise võimalus osutavad kõik sellele, et eesti ning liivi *hakk*- ja *nakk*-tüved on läbinud loomuliku tähenduse arengu konkreetsemast abstraktsemaks, st 'kinni võtma, haarama' > 'algama'. Sellisele arengule leiab toetust nii lähematest kui ka kaugematest sugulaskeeltest.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt IUT2-37 ja Tartu Ülikooli arengufondi projekt „Eesti keele morfosüntaks, semantika ja pragmaatika”.

Korpusematerjalid

EKK = Eesti kirjakeele korpus. <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides> (24. VI 2014).

ILU = MÜK ilukirjandustekstide allkorpus (24. VI 2014).

MÜK = Morfoloogiliselt ühestatud korpus. <http://www.cl.ut.ee/korpused/morffiides> (24. VI 2014).

VAKK = Vana kirjakeele korpus. – <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused> (10. V 2014).

Kirjandus

Ba r t e n s, Raija 2000. Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 238.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

B i s a n g, Walter 2008. Grammaticalization and the areal factor: The perspective of East and mainland Southeast Asian languages. – Rethinking Grammaticalization: New Perspectives. Toim María José López-Couso, Elena Seoane. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 15–35.

B o t m a, Bert 2004. Phonological Aspects of Nasality: An Element-Based Dependency Approach. Utrecht: LOT.

C a m p b e l l, Lyle 2003. How to show languages are related: Methods for distant genetic relationship. – The Handbook of Historical Linguistics. Toim Brian D. Joseph, Richard D. Janda. Malden MA–Oxford–Carlton Vic: Blackwell Publishing, lk 262–282.

D a h l, Östen 2000. The grammar of future time reference in European languages. – Tense and Aspect in the Languages of Europe. Toim Ö. Dahl. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 309–329.

EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

H a b i c h t, Külli, K i n g i s e p p, Valve-Liivi, P i r s o, Urve, P r i l l o p, Külli 2000. Georg Mülleri jutluste sõnastik. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Hakulinen, Lauri 1949. Sananselityksiä. – Virittäjä, nr 2, lk 195–208.
- Hasselblatt, Cornelius 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 31.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Heine, Bernd 1993. Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization. New York–Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heinsoo, Heinike 2010. *Mā ja pūd lēvād, meid eb lē*. The subject and the predicate in Votic. (Linguistica Uralica. Supplementary Series 4.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Häkkinen, Kaisa 2004. Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WSOY.
- Karulis, Konstantīns 2001. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīgā: Avots.
- Kettunen, Lauri 1925. Untersuchung über die livische Sprache. I, Phonetische Einführung. Sprachproben. Tartu: Postimees.
- Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kingisepp, Valve-Liivi, Habicht, Külli, Prillop, Külli 2002. Joachim Rosihniuse kirikumanaalide leksika. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22.) Tartu.
- Koponen, Eino 1999. Lauri Hakulisen väitöskirjan aineiston valossa. – Virittäjä, nr 4, lk 506–530.
- Majtinskaja 1979 = Клара Е. Майтинская, Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. Москва: Наука.
- Metslang, Helle 1994. Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish. (Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.) Oulu: Oulun yliopisto.
- Metslang, Helle 2006. Predikaat ajastut kogemas. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 714–727.
- Mägiste, Julius 1964. Liiviläisiä tekstejä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 276.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piiraja, Piret 2010. Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Püwa Matt... = Püwa Mattheus Ewangelium lihbischki: Drukkö pandöd England un wöhrö mā bibböl-seltsch perahst 1880. Pehterburgs: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Saukkonen, Pauli 1965. Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 137.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SESS = Soome-eesti suursõnaraamat / Suomi-viro suursanakirja I–II. Eesti Keele Instituut, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Toim Valdek Pall. Tallinn: Eesti Keele Instituut; Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2003.
- Setälä, Emil N. 1953. Näytteitä liivin kielestä. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 106.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sjögren, Anders Johan 1861. Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben / im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. Im Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Bd. II. Th. I. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I–III. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1016.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

- jallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Toim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Stahl, Heinrich 1637. *Anführung zu der Esthnischen Sprach / auff Volgemeinten Rath / vnd Bittliches Ersuchen / publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall / Druckts Chr. Reusner der älter / in Verlegung des Authoris.*
- Stalte, Kõrli 2011. *Jelzi sõnâ: âbêd jâ irdandõks lugdõbrõtõz.* Tartu: Jemâkiel Seltš, Livõ Kultūr Sidâm.
- Suhonen, Seppo 1975. *Liivin kielen näytteitä.* Helsinki.
- Tauli, Valter 1966. *Structural tendencies in Uralic languages.* The Hague: Mouton.
- Uibo, Udo 2010. Etümoloogilisi märkmeid. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 45–52.
- Univere, Aili 1966. Põhja-eeesti *hakkama* ja lõuna-eeesti *nakkama*. – *Emakeele Seltsi aastaraamat*, nr 12 (1966). Tallinn: Eesti Raamat, lk 109–123.
- ÜT = Üž Testament. Helsinki, 1942.
- Viiiso, Tiit-Rein, Ernštreits, Valts 2012. *Livõkiel-estikiel-ležkiel sõnârõtõz. Liivi-eeesti-lâti sõnaraamat. Libiešu-igauņu-latviešu vârdnîca.* Riga: Latviešu valodas aģentūra; Tartu: Tartu Ülikool.
- VKS = Vadja keele sõnaraamat. Vadđaa tšeele sõna-tširja. *Словарь водского языка.* Toim Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2013.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1982–1989.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1893. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch.* St. Petersburg.
- Winkler, Eberhard, Pajusalu, Karl 2009. *Salis-Livisches Wörterbuch.* (Linguistica Uralica. Supplementary Series 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Meaning changes of *hakkama* ‘begin’ in Estonian and Livonian

Keywords: Estonian, Livonian, sound imitation, inchoativity, etymology

The present article discusses the origin and meanings of the Estonian *hakkama* and Livonian *akkõ*. Although researchers agree that these verbs are historically related, there are different views concerning their meaning development and possible counterparts in cognate languages. As the Estonian *hakkama* and Livonian *akkõ* mainly appear in the senses of ‘begin’ and ‘seize, grab’, but the phonologically similar *hakata* in Finnish and Karelian expresses the senses of ‘hit, beat, cut, etc.’, some researchers doubt their common origin. The situation is the opposite in the case of the South Estonian *nakkama* ‘stick, adhere, catch; begin’ and the Salaca Livonian *nakk* ‘seize, grab; begin’ – associating them with *hakkama* and *akkõ* is unproblematic semantically, but it is often rejected due to phonological reasons.

This article puts forward the claim that *hakk-* is originally a sound-imitative root. It is argued that grasping or releasing the object can result in a similar sound. This explains the somewhat antonymous senses of ‘seize, grab’ in Livonian and Estonian *versus* ‘hit, beat, cut, etc.’ in Finnish and Karelian. The evidence from the Finnic languages as well as general principles suggest that also the variation of *n* and *h* is by all means possible, allowing us to link the roots *hakk-* and *nakk-*.

It is maintained that these verbs have followed the natural meaning development from concrete to more abstract meaning: ‘grab, catch’ > ‘begin’. Proof is found in the linguistic material collected from the corpora of the Estonian language representing four centuries (17th–20th centuries), and the claim is supported by the findings from other Finno-Ugric languages. Although the same kind of meaning development can be proposed for the Livonian *akkõ*, it simultaneously also reveals the broadening of the meaning ‘catch, grab’.

Miina Norvik (b. 1985), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Junior Researcher of Finnic Languages, miina.norvik@ut.ee

Piret Piiraja (b. 1977), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Doctoral Student, piret.piiraja@ut.ee

Küllil Prillop (b. 1974), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Researcher of Estonian Phonology, kulli.prillop@ut.ee